

JAK JSOU UMĚLECKÁ DÍLA V DĚJINÁCH?

Soubor devíti textů Alexandra Matouška, které vznikaly v rozmezí minulých tří dekád a vyšly pod souborným titulem *Hlasy tvarů*,¹ dokládá pozoruhodnou kontinuitu a důkladnost autorova myšlení o umění. Přestože tématem úvah jsou na první pohled především dějiny umění, zejména výtvarného, a okrajově také architektura, čtenář okamžitě rozezná, že v nich nejde zdaleka jen o dějepis umění. Jejich způsob práce naplňuje podle mě velmi přesně to, co by se mohlo označovat za „fenomenologii“, kdyby se jí myslela skutečně práce s fenomény, která se nenechá rozvíjením obecných teoretických konstrukcí odvádět od „věci samé“. Jsou to tedy texty povýtce filosofické, třebaže v netradičním a netechnickém smyslu. Vyrůstají z přemýšlení o obecných otázkách umění samého, o jeho vývoji a jeho místě ve světě lidské kultury, zejména evropské.

Umění je tu reflektováno jako jeden z hlavních způsobů artikulace srozumitelného světa, a je proto od počátku viděno v těsných vztazích k mýtu, k dimenzi posvátného a náboženským ritům, nakolik se v nich projevují „zakládající“ mocnosti universa, v němž člověk sebe sama nalézá. Role umění a její dějinné proměny jsou sledovány v celé škále rovin, od jednoduchých forem každodenního a všudypřítomného lidového umění, které přímo odkazují na sdílený životní řád a jeho frázování, až po osamostatnivší se obory a žánry vysokého umění s jejich rozvinutou individualizací. V podobně fundamentálních souvislostech je reflektována i architektura: jako zhmotnění způsobu, jak je člověk zasazen do světa ustavením místa, z něhož může odolávat silám země a vztahovat se k času kosmu, opíraje se průběžně o přítomnost a nároky odkazu předků.

Prvním tematickým těžištěm úvah je povaha a dějinnost uměleckého díla samého. Umělecké dílo je ukázáno jako vyjádření a ztvárnění formativních sil žitého světa určité epochy a zároveň jako forma jejich zpodobující reflexe. Umění se daří plnit tuto dvojí roli díky tomu, že vy-

¹ A. Matoušek, *Hlasy tvarů*, Praha 2022.

stupuje ze souvislosti běžných životních cílů a zakládá na jejich periferii svébytný prostor, v němž se mohou základní rysy lidského světa stávat zjevnými a srozumitelnými ve vzájemných vztazích. Toto rozumění je v každém původním uměleckém díle ztvárněno jako svébytné hledisko, které vznáší nárok, abychom si osvojili jeho jazyk či způsob vidění, tzn. vyžaduje naši spoluúčast.

Velmi šťastně je pronikání k celkové významové souvislosti vtělené do díla přirovnáno k setkání a delšímu spolubytí s druhým člověkem. Dílo je vždy, byť v rozdílné míře, spjata s individualitou umělce osobnosti, která mu propůjčila jeho specifický ráz. Proto se hlubší setkání s dílem diváka osobně týká a může ho také proměňovat. Svár zachyceného tématu a osobního způsobu podání, nakolik je v díle zvládnut, zůstává trvale produktivní, jeho potenciál se dalším životem díla mění a může podle způsobu recepce i narůstat.

Druhou důležitou linií, kterou Matouškovy úvahy sledují, je vývoj umění v čase a dějiny umění jako disciplína, která sleduje historické změny ve způsobu zobrazování. Smysl díla se vždy ustavuje v rámci celkové souvislosti, která je na jedné straně předpokladem díla, ale kterou dílo také dále spoluutváří tím, že udržuje a zčásti transformuje jak způsoby zobrazování, tak způsob, jímž jsou vzniklá díla interpretována. Proměny umělecké řeči je proto možné sledovat v dynamice jejího historického vývoje a zvažovat vazbu těchto proměn k celkové duchovní situaci příslušné doby. Dějiny umění nalézají nejen formální prostředky pro analýzu umění určité epochy, ale pomáhají tím charakterizovat samu dějinnou situaci, z níž dílo vzešlo, a tematizovat tak spojitost s obecnějšími rysy kultury (jak autor ukazuje na příkladu Aby Warburga a Jacoba Burckhardta).

Matoušek klade velký důraz na to, že umělecká díla a jejich výklad tvoří podstatnou součást kontinuální „promluvy“, textury příběhů, které skýtají lidskému společenství orientaci a oporu – podobně jako ji v odlišném smyslu skýtají instituce –, a udržují tím náš sdílený svět otevřený, tzn. závislý na způsobu, jak je přejímáme. Umění je tu představeno jako nosná součást minulosti, jež spoluploží umožňuje základ naší svobody, jakési „životní prostředí“ rozumějíciho odstupu od světa. Důraz na tuto nepopíratelnou úlohu tradice a minulosti může být nicméně také diskutabilní. Je to patrné na textu věnovaném památkové péči, kde je v polemickém záměru odsunuto stranou povědomí – jinak v Matouškových textech silně přítomné –, že tato role minulosti je podmíněna *odpovídajícím*, tj. aktivním převzetím, bez něhož se tradice stejně jako společenské instituce mohou stát i prostředím a prostředkem nesvobody. Pietu vůči

minulosti stejně jako vztah k posvátnu nelze myslím tak přímočaře ztožnit jenom s otevřeností a svobodou: žádný z těchto bytostných rysů lidského vztahu ke světu není prost nebezpečné dvojznačnosti.

I tam, kde texty Alexandra Matouška v některém detailu mohou vyvolat diskusi, představují velmi plodný způsob, jak domýšlet obecné problémy určitého oboru – v daném případě značně úzce vymezeného – k souvislostem, které oborové hranice překračují k otázkám svou povahou ryze filosofickým. Jako by setrvávání v blízkosti uměleckého díla dokázalo do značné míry chránit před abstraktností, k níž tíhne filosofie samotná.

Pavel Kouba